

BIBΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Rohlf s G., Historische Grammatik der unteritalienischen Gräzität, München 1950. 8ov σ. 264 (Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften Phil.-Hist. Klasse, Jahrgang 1943, Heft 4).

Ἡ ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ λαλουμένη μέχρι σήμερον Ἑλληνικὴ ἀπησχόλησε διαρκοῦντος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος διαφόρους ἐρευνητάς, ἔξ ὧν ἄλλοι μὲν ὑπεστήριξαν ὅτι οἱ ἑλληνόφωνοι κάτοικοι τῆς Καλαβρίας καὶ τῆς Ἀπουλίας εἶναι ἐπιζήσαντες ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἄλλοι δὲ ὅτι πρόκειται περὶ ἀποίκων τῶν νεωτέρων χρόνων. Συστηματικώτερον πάντων ἐξήτασε τότε τὸ πρόβλημα ὁ G. Morosi ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ *Studi sui dialetti greci della terra d' Otranto* (Lecce 1870) καὶ εἰς δύο πραγματείας ἐν *Archiv. glott. ital.*, IV (1876) 1-116, ὅστις καὶ ὑπεστήριξε τὴν ἄποψιν, ὅτι οἱ ἑλληνόφωνοι τῆς περιοχῆς ταύτης εἶναι ἀποικοὶ τῆς βυζαντινῆς περιόδου ἐγκατασταθέντες ἕκτι οὐχὶ παλαιότερον τοῦ δεκάτου αἰῶνος μ.Χ.

Ἐν συνεδρίᾳ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας τῆς 29 Ἀπριλίου 1890, ἀνακοινῶν ὁ Χατζιδάκις πρὸς τοὺς ἑταίρους περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἄρτι ἐκλιπόντος τότε Morosi, ὑπεσχέθη νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι «ἀρχαιότερον ἐσώθησαν αὐτόθι Ἑλληνες» (Ἀθηνᾶ 2 (1890) σ. 697 κέξ.). Ἐν *MNE* 2, 480 κέξ. δημοσιεύων διεπτυγμένην τὴν ἀνακοίνωσίν του ταύτην ὑπεστήριξε, βάσει ὀλίγων λεξιλογικῶν στοιχείων, ὅτι «ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐξηκολούθησεν ἀδιαλείπτως ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον λαλουμένη ἐν Ἰταλίᾳ». Ἐπειδὴ δ' ὅμως ὁ Χατζιδάκις δὲν προσήνεγκεν ἔκτοτε τὴν ἐν Ἀθηνᾶ 2 σ. 700 ὑπεσχημένην ἀπόδειξιν περὶ τῆς ἀρχαίας καταγωγῆς τῶν ἑλληνοφώνων τῆς Κ. Ἰταλίας, αἱ δὲ πραγματεῖαι τοῦ Morosi, στηριζόμεναι ἐπὶ ἐπιτοπίων ἐρευνῶν τοῦ συγγραφέως καὶ συγκεκροτημέναι ἐπιστημονικώτερον ἢ πᾶσαι αἱ προηγηθεῖσαι περὶ τοῦ θέματος, ἐκρίνοντο ἔκτοτε ὡς λύσασαι τὸ ζήτημα τοῦτο, δι' ὃ ἐγένετο παραδεκτὴ ἡ βυζαντινὴ καταγωγὴ τῶν ἑλληνοφώνων τῆς κάτω Ἰταλίας.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, μέχρις ὅτου ἀπὸ τῆς πρώτης δεκαετηρίδος τοῦ παρόντος αἰῶνος κέξ. ὁ καθηγητὴς G. Rohlf s διὰ σειρᾶς περιस्पιδάστων πραγματειῶν ἐξήτασε θεμελιωδῶς τὸ ζήτημα τῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ ἀπέδειξεν ὅτι τῇ ἀληθείᾳ ἡ ἐν κάτω Ἰταλίᾳ λαλου-

μένη Ἑλληνική εἶναι προῖον ἱστορικῆς ἀδιακόπου ἐξελίξεως τῆς γλώσσης τῆς πάλαι ποτὲ ἐπὶ τῆς Ἱταλικῆς χερσονήσου ἰδρυμένης Μεγάλης Ἑλλάδος.

Ὅ,τι κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἐπὶ τῇ βάσει ἀνεπαρκῶν καὶ μεθοδολογικῶς ἀτυχῶν κριτηρίων ὑπεστηρίχθη ὑπὸ διαφόρων ἔρευνητῶν καὶ ὅ,τι ἐκ διαισθήσεως μᾶλλον ὑπεστήριξεν ὁ Χατζιδάκις, ἀπεδείχθη διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Rohlf's ἀδιαφιλονίκητος σήμερον ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια.

Τὴν κορωνίδα τῆς ἐπιτυχοῦς προσπαθείας τοῦ Rohlf's νὰ ἀποδείξῃ ἀδιάκοπον τὴν παράδοσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐν κάτω Ἱταλίᾳ ἀποτελεῖ ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐκδοθεῖσα «Ἱστορικὴ γραμματικὴ τῆς ἐν κάτω Ἱταλίᾳ ἑλληνικῆς». Ἡ ὕλη κατανέμεται εἰς τὰ συνήθη κεφάλαια τῆς γραμματικῆς (φωνητικὴ, μορφολογία, παραγωγή καὶ σύνθεσις, σύνταξις), ἀκολουθεῖ δὲ τὴν πλεόν συγχρονησμένην ἱστορικὴν μέθοδον.

Ἄριστος γνώστης τῆς νέας Ἑλληνικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς περὶ τὴν ἔρευναν τῆς νέας Ἑλληνικῆς ἐπιστημονικῆς κινήσεως, κατώρθωσεν ὁ συγγραφεὺς νὰ συνάψῃ τὰ φαινόμενα τῶν διαλέκτων ὡς ἐξετάζει πρὸς πᾶν σχεδὸν ἀνάλογον φαινόμενον τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων καὶ ἰδιωμάτων, ὅπερ ἠκριβώθη ἢ ἀπλῶς ἐσημειώθη μέχρι τοῦδε. Ἐνεκα τοῦ λόγου τούτου ἡ γραμματικὴ τοῦ Rohlf's προῦρισται νὰ ἀποτελῇ ἐφεξῆς πολύτιμον βοήθημα διὰ πᾶσαν ἔρευναν ἐπὶ νεοελληνικῶν γλωσσικῶν θεμάτων. Προστίθεται οὕτως ὁ Rohlf's εἰς τὴν χορείαν τῶν διαπρεπῶν ξένων ἐρευνητῶν, τοῦ Foy, τοῦ Δέφνερ, τοῦ Dieterich, τοῦ Kretschmer, τοῦ Thumb κ.λ.π., οἵτινες, παραλλήλως πρὸς τὸ ἔργον τοῦ Χατζιδάκι καὶ τῆς σχολῆς αὐτοῦ, συνέβαλον θεμελιωδῶς εἰς τὴν ἐδραίωσιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τοῦ νεωτέρου ἑλληνικοῦ λόγου.

Ὅπου τοῦ ἔργου αὐτοῦ κρίνεται ἀναγκαῖον ἐξετάζει ὁ συγγραφεὺς τὰς ἐκ τῆς μακροαἰωνος συμβιώσεως ἑλληνικῆς καὶ ἰταλικῆς γλώσσης ἀμοιβαίας ἐπιδράσεις, παρακολουθεῖ τὴν παραλαβὴν καὶ ἐπιβίωσιν ἑλληνικῶν στοιχείων εἰς τὰ γειτονικὰ ἰταλικά ἰδιώματα καὶ ἐρμηνεύει πολλὰς ἰδιορρυθμίας τῆς περιφερείας ὡς ὀφειλομένας εἰς ἰταλικὴν ἐπίδρασιν. Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ὁ διαπρεπὴς ῥωμανιστὴς Rohlf's εὕρισκεται κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸ στοιχεῖόν του.

Οὕτως ἡ ἀποσιώπησις τελικοῦ *s* παρατηρουμένη καὶ εἰς ἰδιώματα τῆς μητροπολιτικῆς Ἑλλάδος, ἠρμηνεύετο προκειμένου περὶ τῆς ἑλληνικῆς τῆς κάτω Ἱταλίας ὡς ὀφειλομένη εἰς ἐπίδρασιν τῆς ἰταλικῆς. Νῦν ὁ Rohlf's (69 σημ. 1), ἐξετάζων τὸ ζήτημα, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ βαθμιαία σίγησις τοῦ τελικοῦ *s* βαίνει μὲν παραλλήλως πρὸς ἀνάλογον φαινόμενον τῆς ἰταλικῆς, ἀλλ' οὐχὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν ταύτης. Κατόπιν ἐρρίνου τὰ ἄηχα κλειστά *κ*, *π*, *τ*, ἐν μὲν τῇ Καλαβρίᾳ τρέπονται εἰς ἠχηρὰ κλειστά *b*, *d*, *g*, ὡς καὶ ἐν τῇ λοιπῇ ἑλληνικῇ, ἐν τῇ Ἀπουλίᾳ δ' ὅμως ὁ ἀκολουθῶν ἄηχος κλειστός φθόγγος δὲν ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τοῦ προηγούμενου ἐρρίνω, βεβαίως κατ' ἰταλικὴν ἐπίδρασιν (σ. 63 κ. 244). Τὴν ἐν Καλαβρίᾳ ὑποκατάστασιν

ἀήχων φθόγγων εἰς τὴν θέσιν ἠχηρῶν καὶ τάνάπαλιν, παραβάλλει ὁ συγγραφεὺς πρὸς ἀνάλογον φαινόμενον ῥωμανικῶν διαλέκτων τῆς περιοχῆς, ὑποπτύει δ' ὅτι ὀφείλεται τοῦτο εἰς προρρωμαϊκόν, μεσσαπικόν, λαϊκόν ὑπόστρομα (σ. 76). Ἐπίσης εἰς ἐπίδρασιν τῶν ῥωμανικῶν διαλέκτων ἀποδίδει ὁ συγγραφεὺς τὴν ἰδιαίχουσαν προφορὰν τοῦ διπλοῦ λ ἐν τε τῇ Ἀπουλία καὶ τῇ Καλαβρία (σ. 77 - 78), θεωρεῖ δὲ ταύτην ὡς συγγενεύουσαν στενῶς πρὸς τὴν ἰδιαίχουσαν προφορὰν τοῦ «διπλοῦ» λ ἐν Σφακίοις τῆς Κρήτης.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἐν Σφακίοις δὲν προφέρεται ἰδιαζόντως τὸ διπλοῦν λ, ὅπερ δὲν ἐσώθη, ἀλλὰ πᾶν λ πρὸ τῶν ἀδρῶν φωνηέντων α, ο, υ (ου) (Χατζιδ. ΜΝΕ 1, 177) καὶ ὅτι ἐν τῇ πραγματικότητι οὐχὶ «kakuminales r», ἀλλ' ὅπως καὶ ἐν κάτω Ἰταλία «kakuminales l» ἀκούεται, τῆς προφορᾶς δ' ὅμως ταύτης ἐν Κρήτῃ ὀριζομένης ὑπὸ τοῦ ἀκολουθοῦντος φωνήεντος.

Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο ἂν ὁ χῶρος ἐπέτρεπε νὰ ἀναλύσω τὴν ποικίλην σπουδαίαν συμβολὴν τοῦ συγγραφέως εἰς πάντα τὰ κεφάλαια τῆς γραμματικῆς, ὑποδειγματικὰ εἰς τὴν σύνθεσιν αὐτῶν. Προτιμῶ ὅμως νὰ εἶπω ὀλίγα περὶ τῆς ἱστορικῆς τοποθετήσεως τοῦ Rohlf's ἐναντι τοῦ ζητήματος τῆς καταγωγῆς καὶ ἐξελιξέως τῆς ἐν Ἰταλία μέχρι σήμερον λαουμένης ἑλληνικῆς.

Ἡ θεωρία τοῦ Morosi περὶ ἑλληνικῆς ἀποικίσεως ἐν κάτω Ἰταλία οὐχὶ παλαιότερας τοῦ 10ου αἰῶνος, στηριζομένη κυρίως εἰς τὴν ἀπόδειξιν ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ διαλέκτοι τῆς κάτω Ἰταλίας ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸν γλωσσικὸν τύπον οὐχὶ τῆς ἀρχαίας, ἀλλὰ τῆς νέας Ἑλληνικῆς καταρρίπτεται ὑπὸ τοῦ Rohlf's δι' ἀναντιλέκτων ἐπιχειρημάτων.

Πρῶτον ἡ νέα Ἑλληνικὴ ἤρχισε νὰ διαμορφουταί ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰῶνων. Δεύτερον καὶ σπουδαιότερον, ἂν ὁ, κατὰ Morosi, ἀποικισμὸς ἐν Ἰταλία ἐλάμβανε χώραν εἰς χρόνους Βυζαντινοῦς, καὶ δὴ μετὰ τὸν 7ον αἰῶνα μ.Χ., θὰ ἔπρεπε νὰ δεχθῶμεν εἴτε ὅτι ἐπρόκειτο περὶ συστηματικῆς μετακινήσεως πληθυσμοῦ πρὸς Ἰταλίαν ἐκ τινος ὄρισμένης ἑλληνικῆς περιοχῆς εἴτε ὅτι ἐπρόκειτο περὶ συρροῆς εἰς Ἰταλίαν Ἑλλήνων ἐκ διαφόρων τμημάτων τῆς μητροπολιτικῆς Ἑλλάδος. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἡ σήμερον ἐν Ἰταλία λαουμένη Ἑλληνικὴ θὰ ἐπέτρεπε νὰ διῶδωμεν ἀκριβῶς τὸν τόπον καταγωγῆς τῶν ἀποίκων, ἐν δὲ τῇ δευτέρῃ θὰ ἔπρεπε ἐκ τῆς ἀναμείξεως καὶ συμβιώσεως Ἑλλήνων ποικίλης διαλεκτικῆς προελεύσεως νὰ δημιουργηθῇ μία κοινὴ γλῶσσα ἐκ διαλεκτικῶν καὶ ὑπερδιαλεκτικῶν γλωσσικῶν στοιχείων.

Ἡ ἐξέτασις δ' ὅμως τῆς κατωϊταλικῆς Ἑλληνικῆς ἀποδεικνύει ὅτι αὕτη δὲν ἔχει γενετικὴν σχέσιν πρὸς τὴν διάλεκτον οὐδεμιᾶς ἑλληνικῆς περιοχῆς, ἐπίσης δὲ δὲν παρέχει αὕτη τὴν εἰκόνα γλώσσης προελθούσης ἐξ ἀναμείξεως διαφόρων διαλέκτων. Οὐδεμία ἑλληνικὴ διάλεκτος ἢ διαλεκτικὴ ζώνη περιέχει τὴν διατήρησιν τῶν Ἰταλισμῶν τῶν διατηρουμένων ἐν τῇ κατωϊταλικῇ

Ἑλληνικῇ. Βεβαίως ἐμφανίζει αὐτὴ στοιχεῖα κοινὰ πρὸς ἀνάλογα φαινόμενα διαφόρων ἐπὶ μέρους διαλέκτων, ὡς τῆς Τσακωνικῆς, Κρητικῆς, Κυπριακῆς, Ροδιακῆς κλπ. ἀλλ' οὐδαμῶς δύνανται τὰ στοιχεῖα ταῦτα συμποσούμενα νὰ ἀποδείξουν ἰδιαίτερον σχέσιν πρὸς τινὰ ἐκ τῶν διαλέκτων τούτων.

Ἀναγκαῖον συμπέρασμα συνάγεται ὅτι ἡ Βυζαντινὴ κυριαρχία ἐπὶ τῆς κάτω Ἰταλίας δὲν ἐπέδρασε σημαντικῶς ἐπὶ τῆς γλώσσης τῶν αὐτόθι ἀρχαϊόθεν ἐγκατεστημένων ἑλληνοφώνων. Τοῦναντίον ἡ ὑπαρξίς ἐκεῖ πυκνοῦ ἑλληνοφώνου στοιχείου ἐβοήθησε τὴν διατήρησιν ἐπὶ μακρὸν τῆς Βυζαντινῆς κυριαρχίας.

Γενικῶς ἡ Ἑλληνικὴ τῆς κάτω Ἰταλίας ἐμφανίζει ἰδιορρυθμίας ἀποδεικνύουσας τὴν ἀνεξάρτητον ταύτης ἀπὸ τῆς λοιπῆς Νεοελληνικῆς ἑξέλιξιν, ὡς εἶναι ἡ ἀπουσία περιφραστικοῦ τύπου μέλλοντος καὶ ἀναπλήρωσις τοῦ μέλλοντος δι' ἐνεστώτος, ἡ ἀνεξάρτητος δημιουργία ἰδίου τύπου ὑπερσυντελείου, ἡ χρῆσις ἰδιορρυθμῶν ἐπιρρημάτων κλπ. Ὁ Rohlf's διαπιστώνει ὅτι ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τῆς κάτω Ἰταλίας ἔχομεν, ἐν σχέσει πρὸς τὴν λοιπὴν Νεοελληνικὴν, ἑξέλιξιν ἀνάλογον πρὸς ἐκείνην τῆς ρουμανικῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν ρουμανικὴν τῆς μητροπόλεως. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ἔχομεν διατήρησιν πολὺ παλαιῶν γλωσσικῶν φαινομένων, ἀνεξαρτησίαν ἑξελίξεως ἀπὸ τῆς (ρουμανικῆς ἢ ἑλληνικῆς) μητροπόλεως, δημιουργίαν ἐμφανῶν αὐτοτελῶν γλωσσικῶν τύπων, ἐπίδρασιν ξένης γλώσσης ὀφειλομένην εἰς μακροαίωνα συμβίωσιν τῶν Ἑλλήνων ἐδῶ καὶ τῶν Ρουμάνων ἐκεῖ μετὰ τῶν φορέων τῆς γλώσσης ταύτης.

Ἀπάσας τὰς ἀνωτέρω ἀποδείξεις ἐπιχειρεῖ ὁ καθηγητὴς Rohlf's μετ' ἀκαταμαχῆτου ἐπιστημονικῆς ἐπιχειρηματολογίας, εἰς τρόπον ὥστε νὰ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς καὶ ἑξελίξεως τῆς γλώσσης τῶν ἑλληνοφώνων τῆς περιοχῆς τῆς Ἀπουλίας καὶ Καλαβρίας εὐρίσκει, μετὰ πολλῶν δεκαετηρίδων συζητήσεως, τὴν μὲν λύσιν αὐτοῦ εἰς τὸ μέτροι τοῦδε ἔργου τοῦ συγγραφέως, τὴν δὲ ὀριστικὴν διατύπωσιν καὶ ἀπόδειξιν τῆς λύσεως ταύτης εἰς τὴν περὶ ἧς ἀνωτέρω ὁ λόγος γραμματικὴν, ἣν ἀσφαλῶς θὰ χαιρετίσῃ ὁ κόσμος τῶν ἐρευνητῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὡς ἔργον ἑξαιρετικῆς σπουδαιότητος.

Γ. Ι. ΚΟΥΡΜΟΥΛΗΣ

Constantine Porphyrogenitus de administrando imperio. Greek text edited by Gy. Moravcsik, english translation by R. J. H. Jenkins. Budapest 1949 pp. 347.

Τὸ πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν ἔργον Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογενήτου εἶναι κείμενον, ὅπερ λίαν ἐνδιαφέρει τοὺς περὶ τὰ Βυζαντινὰ ἀσχο-